

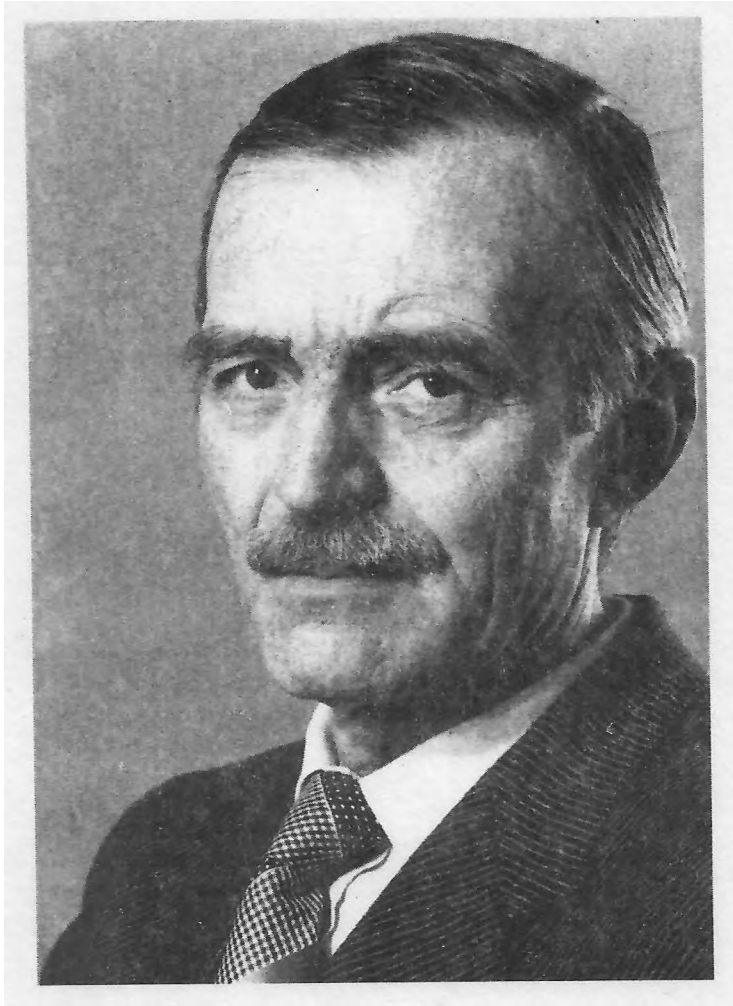
YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXI/1—5

**БЕОГРАД
1996**

У спомен на академика МИТРА ПЕШИКАНА (1927–1996),
дугогодишњег уредника часописа „Наш језик“

МИТАР ПЕШИКАН
(1927–1996)

У Београду је, послије двије тешке операције, 8. јула 1996. године умро Митар Пешикан, научни савјетник у Институту за српски језик САНУ, дугогодишњи главни и одговорни уредник „Нашег језика“. Био је предсједник Старословенског одбора САНУ, предсједник Уређивачког одбора Речника САНУ, члан Академијиних одбора за Речник САНУ и Етимолошки речник и уређивачких одбора часописа „Српски дијалектолошки зборник“, „Јужнословенски филолог“ и „Ономатолошки прилози“. Био је редовни члан САНУ (дописни од 1985, а редовни од 1994) и члан ван радног састава ЦАНУ (од 1988). Такође је био члан Матице српске.

Митар Пешикан је био неуморни и изузетно квалификовани лингвиста, један од најталентованијих у наше доба. Бавио се многим лингвистичким дисциплинама у српском језику као што су: историја језика, старословенски језик, савремени књижевни српски језик, језичка култура и језичка норма, писмо и азбуке, дијалектологија, лексикографија и лексикологија, ономастика. Изучавао је русински језик и упоредо са српским македонски, његову историју и појаве у њему, а изучавање транскрипције страних имена и старог српског именовног и топономастичког система натјерало га је да се бави и турским језиком, као и другим језицима из којих је српски језик преузимао и из којих и данас преузима имена и топониме. Проучавајући писмо, зашао је у програмирање алфabetског система на рачунарима и програмима премодификације словних система ради олакшавања штампарске технике и примјене рачунара у најсложенијим лингвистичким текстовима.

Митар Пешикан се родио на Митровдан (по којему је и добио име) 1927. године у Трешњеви, у катунском племену Цуце, у брдима између Никшића и Цетиња. Основну школу и прва три разреда гимназије завршио је у Метохији, гдје му је породица била пресељена у међуратном периоду. Рат је провео у родном Трешњеви; 1945/46. школске године завршио је IV, V и VI разред гимназије на Цетињу, са одличним успјехом, VII је учио у Суботици (послије Другог свјетског рата породица му се колонизовала у Војводину, у Ловћенац), а VIII разред и матурски испит у Врбасу. Од 1950. године студирао је српскохрватски језик и књижевност на Филозофском (касније Филолошком) факултету у Београду, гдје је 29. јуна 1954. године дипло-

мирао, са просјечном оцјеном 9,40. На том факултету је 30. маја 1960. године одбранио и докторску дисертацију, под насловом „Староцрногорски средњокатунски и љешански говори“. Још у току студија био је хонорарни сарадник Института за српскохрватски језик САНУ, да би се у њему стално запослио 1. септембра 1954. године и у њему, с једногодишњом паузом због служења војног рока, остао до 30. априла 1996. године, када је пензионисан. Дакле, цио радни вијек — у једној институцији.

Научно дјело Митра Пешикана је обимно и разноврсно. На самом почетку научне каријере показао је интересовање за више лингвистичких области, што је и нормално за тај период у сербокроастици — у овој области било је изузетно мало стручњака, па онај мали број њих најбољих морао се бавити многим питањима те науке, тако да је било врло мало услова за усмјеравање на само једну дисциплину. А Пешикан би вјероватно тако поступио и да је било више стручњака, јер је њега језик интересовао у цјелини. Полазио је од његове писане основе у средњовјековном периоду и од народних говора, да би понајвише проучавао савремену тематику књижевног српскохрватског односно српског језика.

У области *савременог књижевног језика* Пешикан је урадио много. Већ први његови радови из те области показују талентованост и образованог лингвисту, да би се током неколико наредних година изградио у нормативисту савременог књижевног језика првог ранга. Могло би се рећи да није било скоро ниједног питања из савременог језика којим се није бавио. Сваком питању је поклањао озбиљну пажњу и све је било усмјерено ка нормативном у језику и у циљу култивисања израза. Већ у једном од првих радова, у коауторском дјелу са А. Пецом, Пешикан истиче да његовање књижевног језика „иде у основне активности сваке развијене националне културе. Стање писмености у одређеној друштвеној средини представља веома поуздан показатељ стања и степена не само опште културе и образованости, него чак и техничке и друштвене културе. Отуда огроман значај рада на унапређивању језичке културе у свим његовим вишестраним манифестацијама, отуда и посебан друштвени значај практичног извођења овога посла и популаризације основних начела добре писмености“ (*Информатор о савременом књижевном језику са речником*, 1967, 3). Или: „Језик има своје наслеђене и историјски установљене унутрашње законитости. У њему је спроведен сложен сплет одређених система, практично примењен велики број начела и мерила — а све је то дубоко уврежено у наше језичко осећање. Прекорачење тих законитости, нарушавање наслеђених система у ствари је у највећем броју случајева негативна појава у језику. Уношење неке појаве која нарушава језичке системе вуче за собом померање и у погледу других законитости, другим речима — нарушавање једног система подрива и друге систематске односе који су с њим у вези“ (исто, 5). И у цјелом свом даљем ангажовању у области језичке културе и језичке норме Пешикан се руководио начелима која смо навели. Језик је, дакле, посматрао као систем, који се може рушити ако му се руше

сегменти, ако се о свакоме од њих не води рачуна. Сличну мисао Пешикан наставља и у једном каснијем раду, гдје говори о акценту и другим питањима правилног изговора: „За добар књижевни или стандардни језик и за праву језичку културу није довољно старање о томе како треба да буде уобличена писана јавна реч, него су исто тако важна и правила доброг изговора, изговорна норма, *ортоеија*. У тој области најмање стабилизирани део норме јесу питања нагласка (акцента) и ненаглашених дугих слогова (обоје се обухвата скупним термином *ипрозодија*)... За унапређивање и неговање доброг изговора само делимичну помоћ могу дати писани приручници, а пресудан утицај има то колико људи — а пре свега деца и омладина — имају прилике да слушају добро изговорену јавну реч и да слушајући живу реч стичу свест о томе шта је то добар и правилан изговор, који се може прихватити као узор, као владајућа друштвена и културна норма одређене језичке заједнице“ (*Језички приручник* РТБ, 1991, 39).

У комплексу проучавања савременог језика, Пешикан је посвећивао озбиљну пажњу и *писму*, пратећи ћирилицу од најстаријих њених времена до наших дана. Истицао је да школски програми „премало пажње посвећују писму, његовој историји и служби“ (*Правовис* МС, 1993, 17) и наглашавао да је то „тематика од великог значаја за свеколику српску културну средину и за културу која се — потпуно или делимично — темељи на српској језичкој и изражајној традицији“ (на истом мјесту). Увидом у библиографију Пешиканову сазнаје се да је области језичке норме и језичке културе посвећивао заиста озбиљну пажњу и у том домену је био наш први и најбољи истраживач и нормативиста.

Врло рано Пешикан је почео да се бави испитивањем *народних говора*. Први и најобимнији његов рад из дијалектологије јесте докторска дисертација *Сшароцрногорски средњокаџунски и љешански говори* (објављена у XV књизи Српског дијалектолошког зборника“, 1965, 1–294), гдје је обрадио љешанске говоре у цјелини а од катунских оне које је назвао средњокатунским, а то су централни говори у овој нахији — Цуца (Горњих и Доњих), Бјелица (Г. и Д.), Загарача (Г. и Д.), Комана (Г. и Д.) и Љешанске нахије (Г. и Д.). Опредијелио се за овако „сужавање“ теме (није обухватио катунске говоре Ђеклића, Његуша и Цетиња, затим Озринића и Пјешиваца) због тога што се катунски говори диференцирају, нарочито акценатски, на неколико говорних типова (међу њима пјешивачки, тј. горњопјешивачки говор карактеришу сва четири наша стандардна акцента). Ту је дао потпуну диференцијалну граматику подручја које је обухватио. Уз то, дао је ту и збирку од око 8.000 ријечи, која је истовремено и регистар књиге и први озбиљнији дијалекатски рјечник неког од говора Црне Горе (прије тога рађене су само краће збирке црмничког и пивско-дробњачког говора).

Каснији Пешиканови дијалектолошки радови студијске су обраде одређених дијалекатских проблема, без обзира на то да ли тему веже за одређену област или не. Много пажње је посветио класифи-

кацији црногорских говора, а међу радовима на ту тему особито се истиче *Прилог картографској обради црногорских говора*, објављен у шестој књизи Гласника Одјелења умјетности ЦАНУ (Титоград, 1985, 177–190), који је у ствари наставак на неке раније радове његове, посебно онај у Зборнику за филологију и лингвистику Матице српске — *Један оштри поглед на црногорске говоре* (ЗФЛ XXII/1, Н. Сад 1979). Ту је, свакако прецизније него у ранијим, његовим и другим, класификацијама направљена подјела ових говора према најзначајнијим, историјским и савременим особинама ових говора: мјесто црногорских говора у штокавском дијалекатском мозаику, однос ових говора према осталима, између осталог и према призренско-тимочким говорима, а посматра појаве од рефлекса полугласа до фонетизма (укључујући и акценат) у цјелини у појединим говорним типовима односно скупинама говора. *Карта II. Дијалекти на тлу Црне Горе и говорни типови у оквиру зетско-горњополимског дијалекта* — показује сљедећи распоред дијалеката: на западу и сјеверозападу је ијекавски новоштокавски (источнохерцеговачки) дијалекат, на крајњем југозападу је источнобокељски, покривен одредницом ијекавски новоштокавски дијалекат и са источне стране мало захваћен староцрногорским говорима, а они захватају тзв. стару Црну Гору, на чијем је крајњем југоистоку мрковићки дијалекат, а у њиховој средини — цио комплекс тзв. катунских говора, црмничких и ријечких, означених племенима и нахијама а не типовима говора. Почев од Грбља до изнад Плава велико је подручје одређено као „Зетско-горњополимски дијалекат“, који на јужној и југозападној страни захвата староцрногорске говоре. Испод главног лука зетско-горњополимског дијалекта су зетски (јужно од Подгорице) и јужнобрдски (сјевероисточно од Подгорице, захватајући Куче, Братоножиће и Пипере). Сјеверозападно од главног лука је средњобрдски, над којим се протеже јужносанџачки дијалекат, чији доњи дио захвата васојевићке говоре (са Беранама и Плавом као центрима) а горњи, са Бијелим Пољем и Рожајама — сјевероисточни дио Црне Горе, и он је полуијекавски, какав је и на дну карте мрковићки дијалекат. Уочавају се двије икавске оазе које захватају говоре муслимана у Плаву и Подгорици. Између сјеверозападног и југоисточног дијела Црне Горе постављена је видна граница између источнохерцеговачког типа говора (на сјеверу и западу) и осталих говора Црне Горе, који су по претходно наведеним критеријумима издиференцирани на мање односно веће напине. На цијелој карти три су носеће одреднице: ијекавски новоштокавски (источнохерцеговачки), зетско-горњополимски и јужносанџачки. Оваква подјела дијалеката на тлу Црне Горе је изванредан основ за друге, „микрокласификације“, а оне су потребне због чињенице да (све) појаве у црногорским дијалектима, на овај или онај начин, могу да се нађу у осталим дијалектима српскога језика, при чему су неке изражене у виду изоглоса које прелазе републичке границе, а неке се појављују као оазе на различитим мјестима, али са углавном истим особености-ма.

Врло рано Пешикан је дијалектолошку проблематику почео да везује и за *ономастичке реалије*, анализирајући однос именског система, углавном у средњовјековном периоду, и појединих дијалекатских појава. Успијевало му је као никоме другоме да у тој вези утврди узрочно-последичне односе, особито да открива историјски развој дијалекта на основу ономастичких података. То је на својеврстан начин учинио и у главној својој ономастичкој студији — *Зейско-хумско-рашка имена на њочейку џурског доба* (објављеној у ОП III, IV и V, и као посебан отисак, 1984. године). На основу података у турским средњовјековним пописима утврдио је не само именски систем већ и историјску припадност крајева и људи у средњем вијеку и дао низ лингвистичких података без којих историја језика и историјска дијалектологија не могу. И остали његови радови из ономастике су међудисциплинарни: припадају како ономастици, тако и историји језика и дијалектологији. Пешикан у њима даје грађу, што је основ сваке ономастике, али ни његове интерпретације нијесу мање значајне од те грађе. Јер, он у грађи проналази особине значајне за језик у цјелини, не само за његову историју и дијалектологију.

Радови који припадају *историји језика*, с друге стране, повезани су, и то врло често, са старословенским језиком. Пешикан је у овим изучавањима полазио од истине да је, и поред тога што је језик прве словенске писмености у многим детаљима врло добро изучен, ипак остало доста тога што ваља и даље проучавати. У раду *О реконструкцији старословенског фонолошког система* (Јужнословенски филолог XXV, Београд, 1961–1962, 153–159), нпр., аутор истиче између осталог: „Кад је реч о гласовном систему, то се пре свега (недовољна проученост — Д. Ћ.) односи на проблеме фонолошке природе, на старословенски фонолошки систем и његов израз у првобитној словенској писмености. Модерна фонологија још увек је релативно млада грана наше науке, а њен процват пада у време кад је донекле ослабио интензитет проучавања старословенског језика“ (нав. рад, 153), да би даље, иако у релативно кратком тексту, направио солидну анализу фонолошке вриједности гласа *j* и оних, прејотованих и других, који у свом саставу имају ову фонему: глас *j* је био самостална фонема, *ju* и *jon* су у старословенском сачували самостални фонолошки статус, *ja* се налазило у етимолошком односу према *jašu* као према *je*; палатално *p*, *l* и *n* били су посебне фонеме итд. На сличан начин Пешикан поступа и са другим историјским областима у српском језику. Познат је његов рад *Вуков и Даничићев систем глаголских акцената и његове новије модификације* (Јужносл. филолог XXVI/1–2, Београд, 1963–1964, 247–292), гдје је систематизовао Даничићеву и Караџићеву глаголску акценгуацију и показао структуру и међусобне односе различитих акценатских типова. Ту је дата и детаљна таблица понашања акцената у свим глаголским облицима и према слоговима лексема у тим облицима. Тај рад служи као образац и историјског и савременог стања у Вук-Даничићевом глаголском акценатском систему. Тачније речено — то су теоријске основе глаголског акценатског система на Вуковим и Даничићевим основама, које

чак ни Даничић није разрадио у својим акценатским студијама и расправама.

Основна Пешиканова научна дјелатност, везана за његов цио радни вијек у Институту, јесте *лексикографија и лексикологија*. Овдје се бавио првенствено радом на изради и редактурама различитог нивоа великог *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (Речника САНУ). Као основни редактор, а то је у систему израде овога речника одговорни аутор, уредио је неколико стотина ауторских табака текста (тј. више од једног тома великог формата), а као суредатор и више од тога. Међутим, он ниједног момента не запоставља ни теоријску страну лексикографско-лексиколошке проблематике. Тако се, између осталог, бавио питањима критеријума за утврђивање рјечничких одредница, положаја појединих лексичких система у Речнику, функцијом терминологија у рјечницима (посебно у Речнику САНУ), грамагичком обрадом и синонимијом лексичких одредница, обухватањем ономастике у општем лексикону итд. У једном од првих радова из ове области, у оном који је насловио *Лексичко благо нашег језика и нормативни однос према њему* (Наш језик, нс, књ. XVIII, 80–92) начиње и анализира цио низ питања која су значајна за практични лексикографски рад, теоријски их поткрепљујући у односу на норму савременог језика. Каже да смо данас свједоци праве лексичке плиме или лексичке експлозије, лексичко благо буја и навире, и све то треба покушати, што ни најмање није лако, довести у некакав склад, у некакав ред. Промјене у лексици у српском језику су обимне, чак корјените, јер је дошло до повећане међународне комуникације, што снажно утиче на лексички, па и језички развој у цјелини. Све више се јавља нових префикса и суфикса, и они се не могу запостављати, иако долазе из страних језика. Наш језик их прихвата и покушава да им да своје рухо, али у томе не успијева увијек. Нијесу у питању утицаји само из класичних језика, грчког и латинског, или прилив интернационализма, већ и све новија лексика, којој се језик, и када би хтио, не може одупријети. Много је страних основа које добијају домаће суфиксе, и „сви се ти елементи сразмерно лако лепе један на други, односно на разнолике стране основе — далеко лакше, са мање отпора језичког осећања, него при спајању домаћих творбених елемената. У овоме и јесте основни узрок продирања лексике туђег порекла у наш језик, а не у утицају овог или оног језика“ (наведени рад, 81). Како је страних утицаја све више, језик не успијева да све лексичке елементе прилагоди себи, па се јављају неријетко изворни ликови, посебно код личних имена. Будући да је то тако, наш однос према тим појавама не треба да буде као у граматици, већ као у лексици, што значи — „без крутих схема, без унапред створених судова, који не воде рачуна о конкретним лексичким околностима везаним за дато образовање“ (исто, 87). Језичка прожимања су позитивна особина и језика даваоца и језика примаоца, и језик примаоца у томе не треба да буде престрог, с тим што треба колико је могуће стране елементе прилагођавати домаћима, држећи се нормативних законитости, да се не каже увијек и грамагичких, избјегава-

јући крутост и пуризам, јер они штете језику примаоцу. То значи да у развоју језичке културе не треба чинити ништа нагло и радикално.

Деценијама је Митар Пешикан једноставно бдио над Речником САНУ. Већ од другог тома (1962) он се јавља у колегијуму уредника, да би у посљедњих двадесетак година био на челу уредничког тима и у тој функцији се и пензионисао. Много је, међутим, од те формалне функције значајнија била његова инструктивна улога свим сарадницима, у свим фазама израде Речника. Гдје год би што било нејасно или гдје год би се наишло на какву тешкоћу или проблем — ту је био Митар, и — ток рада се није заустављао. У том смислу био је инструктор, и васпитач, и старији колега, и солидна научна залога за свако лексикографско, али и уопште за свако лингвистичко питање. Јер, Пешикан је био научени и обучени лингвиста и лексикограф, никаквих импровизација код њега није могло бити, и у том смислу према свима је био строг, исто као и према себи. И никада никоме од колега није одбио помоћ редигујући или допуњавајући многобројне лингвистичке текстове, ма која област језичке науке била у питању. Био је строг критичар, али онај конструктивни, послије чије критике су се лакше налазили путеви за рјешавање питања и избјегавала лутања. Био је, дакле, не само учитељ у лексикографији него и у свим областима науке о српском језику, било да је у питању старословенистика, било историја језика, било дијалектологија, било ономастика, било пак савремени језик, његова норма и култура. За све те области смрћу Митра Пешикана његове колеге и лингвистика изгубили су узорног сарадника, водитеља и учитеља — какви се не рађају често. Нека му је за све то, као и за све друго што је учинио у нашој науци о језику, вјечита слава и хвала. Нека мирно почива у земљи Бачкој, која му је била трећи, али као и она прва два — драг завичај!

Београд, августа 1996. године

Драго ЋУПИЋ